

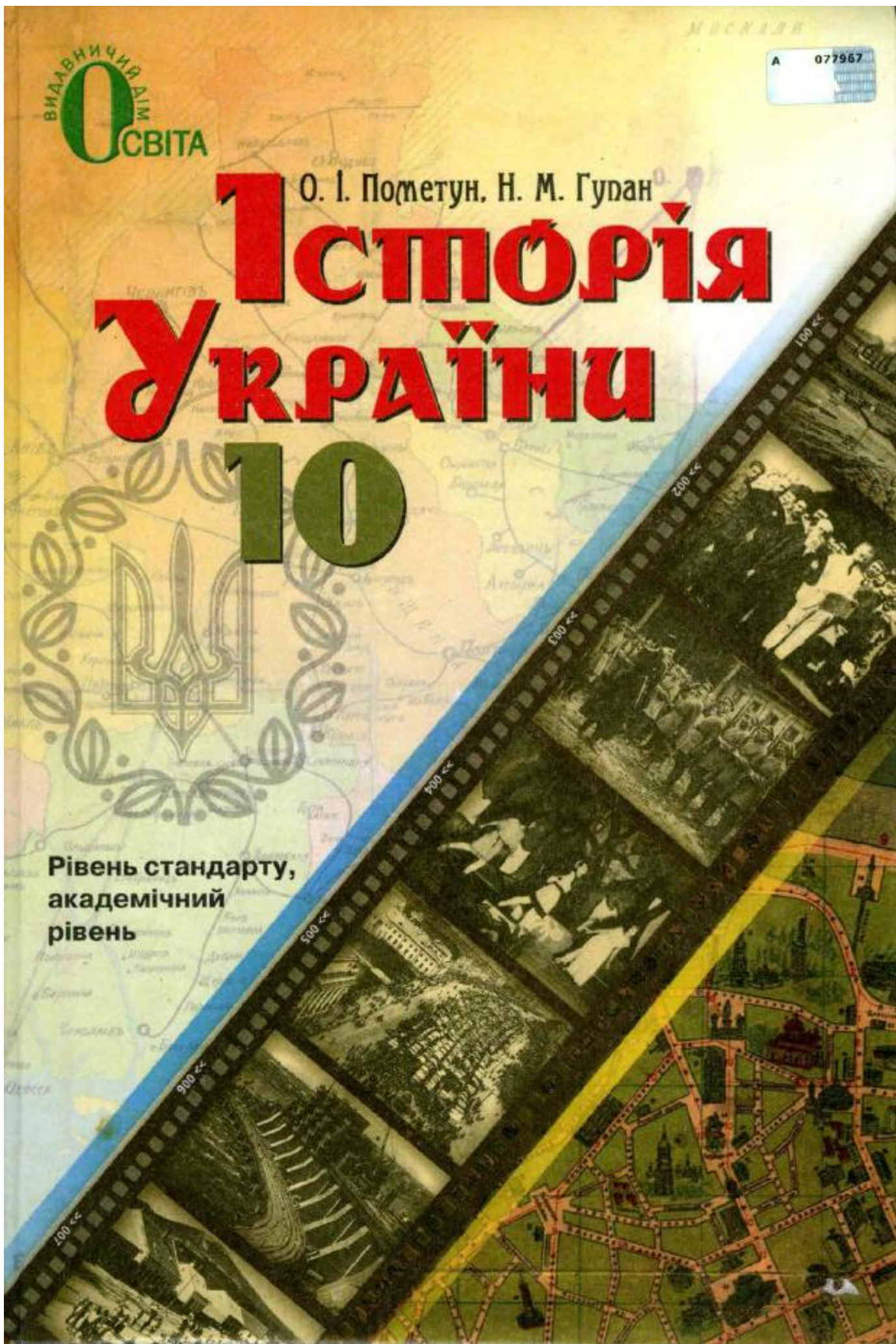
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ
ОСВІТА

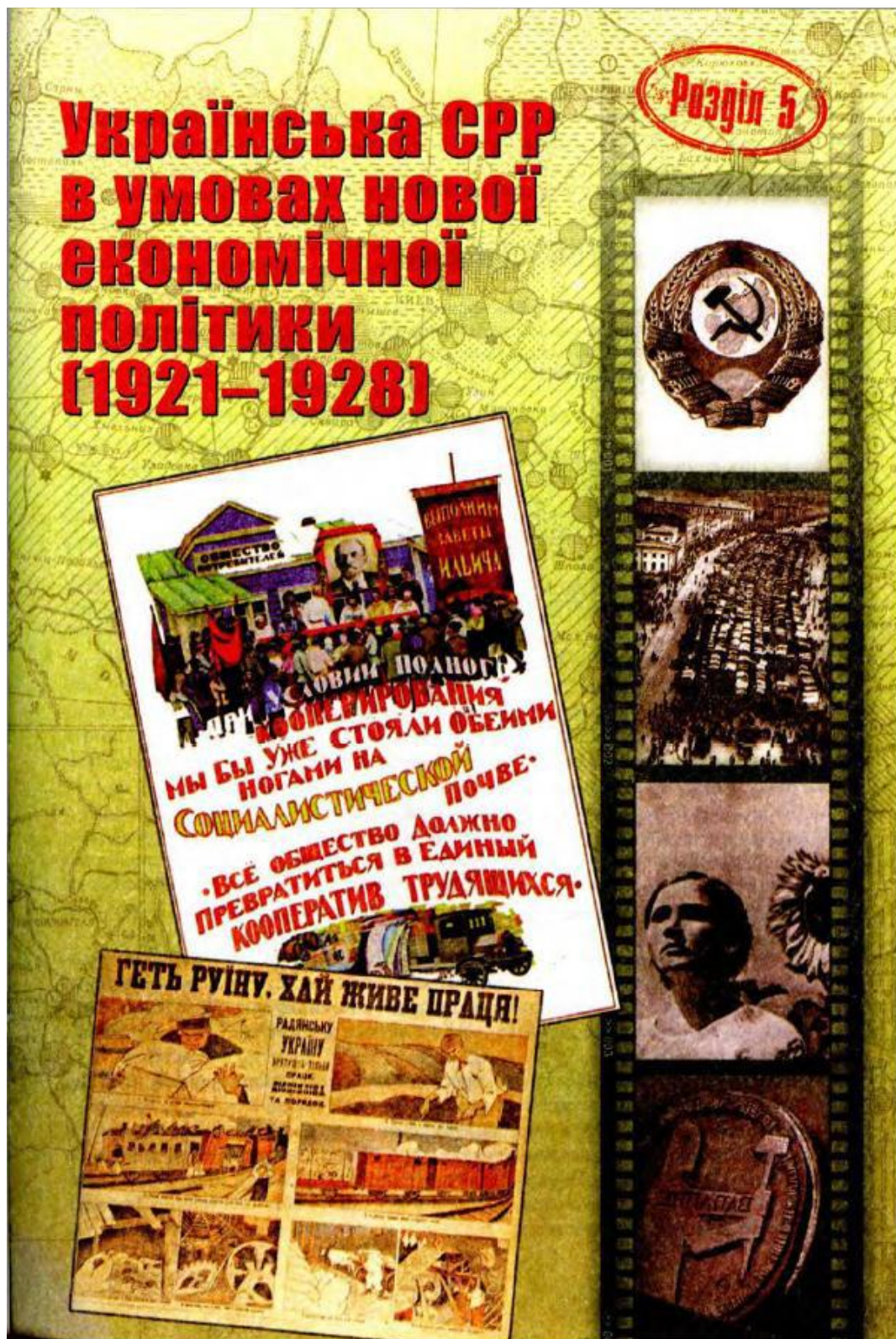
А 077967

О. І. Пошетун, Н. М. Гудан

Історія України 10

Рівень стандарту,
академічний
рівень

ШАНОВНІ УЧНІ ТА УЧЕНИЦІ 10-Х КЛАСІВ!

ПЕРЕД ВАМИ - МАТЕРІАЛИ ДО НАСТУПНИХ 39 та 40 УРОКІВ З ПРЕДМЕТУ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ». У ЦЬОМУ ФАЙЛІ ВИ ЗНАЙДЕТЕ МАТЕРІАЛ ПАРАГРАФУ ПІДРУЧНИКА, А ПІСЛЯ 38 УРОКУ ТЕМИ - ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗА НИМ (ЕЛЕКТРОННИЙ **ВАРІАНТ**) БАЖАНО, ЯКЩО ВИ ВИКОНАЄТЕ ЦЮ РОБОТУ ДО ДНЯ НАСТУПНОГО УРОКУ. З УСІМА ПИТАННЯМИ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ПРОШУ ЗВЕРТАТИСЯ НА **ЧАТ У ХЬОМА-ШКОЛІ.**

Тема 21. Економічне і соціальне життя у роки НЕПу

1. Міжнародне і внутрішнє становище.
2. Голод 1921–1923 рр. в Україні.
3. НЕП і особливості його впровадження в Україні.
4. Повсякденне життя суспільства.

1. Міжнародне і внутрішнє становище

Чим пояснювалось посилення міжнародної активності УСРР? Яким було становище промисловості і сільського господарства? Чому його можна характеризувати як кризове? Яку позицію мала радянська влада? Які сили їй протистояли?

На початку 20-х років керівництво радянської держави переконалося, що його сподівання на світову революцію не виправдалися і треба шукати шляхи до співіснування і дипломатичного визнання. Уряд УСРР розпочав активну діяльність у цій сфері. У лютому 1921 р. радянська Україна уклала перший мирний договір з Литвою, через місяць вона підписала Ризький мирний договір з Польщею. На початку січня 1922 р. українська делегація уклала в Анкарі договір про дружбу і братерство з Туреччиною. Наприкінці 1922 — на початку 1923 рр. Україна разом з Росією і Грузією взяла участь у роботі Лозаннської конференції, де обговорювали проблеми чорноморських проток.

Така активна участь України у міжнародному житті мала продемонструвати демократизм взаємовідносин між радянськими республіками. Окрім того, підписання представництвом УСРР міжнародних договорів спрямовувало на нейтралізацію емігрантського уряду УНР. Згодом московське керівництво, досягнувши поставленої мети, почало обмежувати діяльність України на міжнародній арені, її дипломатичні служби злилися з апаратом союзного комісаріату закордонних справ.

Складним було і внутрішнє становище УСРР, її економіка опинилася у критичному стані. У 1920 р. українська промисловість виробляла тільки 10 % продукції від довоєнного обсягу. В металургії з 57 доменних печей працювала тільки одна. У жалюгідному стані опинився транспорт. Після визвольних змагань вціліло тільки 40 % паровозів, близько 4 тис. км залізничних колій виведено з ладу.

Руїна була і в сільському господарстві. У 1920 р. посівні площі скоротилися на 20 % порівняно з довоєнним часом. Через недостатню забезпеченість реманентом, тягловою силою, брак якісного посівного матеріалу знизилась урожайність. У 1921 р. валовий збір зернових в Україні становив 19,4 % порівняно з 1913 р.

Розвал економіки негативно позначився на життєвому рівні народу. Більшість людей опинилася на межі голодної смерті.

Економічна криза була серйозною небезпекою для радянської влади. За таких обставин керівництво держави вирішило повернутися до політики «воєнного комунізму». Влада здійснила спробу розв'язати продовольче питання шляхом продрозкладки. Реквізицію хліба у селян здійснювали за допомогою військ.

У відповідь на насильницькі методи з боку держави селянство знову взялося за зброю. У лютому 1921 р. в УСРР було зафіксовано 118 повстань.

Проти «воєнного комунізму» виступили і робітники. На підприємствах Харкова, Києва, Одеси й інших міст відбувалися страйки, де поряд з економічними гаслами були й політичні (антибільшовицького спрямування).

На Півдні й частині Лівобережжя повстанці діяли під анархо-комуністичними гаслами, закликаючи населення підтримувати ради, але без більшовиків. На решті української території боротьба розгорталася під націоналістичними гаслами.

2. Голод 1921–1923 рр. в Україні

Подумайте

Які об'єктивні й суб'єктивні причини голоду в Україні? Яким чином вдалося подолати голод?

На території УСРР склалася напружена ситуація. Селянство чинило опір продрозкладці (навесні 1921 р. вона була виконана менше ніж на 40 %), а Москва вимагала від українського керівництва нових поставок хліба.

На початку літа ситуацію ускладнила посуха у південних губерніях УСРР. Водночас у деяких районах Лівобережжя і Правобережжя видався щедрий урожай, що міг зарадити у цій ситуації. Але селяни, знаючи, що радянська влада забере майже все збіжжя, скоротили посівні площі до мінімуму.

Посуха охопила і Поволжя й Північний Кавказ і радянське керівництво намагалось надати допомогу цим регіонам за рахунок України.

Зверніться до джерел

Зі звернення В. Леніна до селян України від 2 серпня 1921 р.

Правобережна Україна цього року зібрала чудовий урожай. Робітники і селяни голодного Поволжя, яких спіткало тепер лихо ... чекають допомоги від українських хліборобів. Допомога потрібна швидка. Допомога потрібна велика. Хай не залишиться жодного землероба, який не поділився б своїм надлишком з поволзькими голодуючими селянами.

? До кого і чому звертається В. Ленін? Чому, на думку В. Леніна, селянство України повинно було надавати допомогу? Як ви оцінюєте документ, виходячи з тогочасної ситуації в Україні?

У липні 1921 р. у республіці було створено Центральну комісію допомоги голодуючим (Допгол) на чолі з Г. Петровським. Окрім того, в українські села направляли війська, яким дозволяли у разі відмови селян здавати хліб державі, брати на місцях заручників і половину з них розстрілювати.

Радянська влада використовувала наростаючий голод для боротьби з повстанським рухом. Голодне українське селянство, обкрадене державою, вже не могло підтримувати партизанські загони (наприкінці 1921 р. їх кількість значно скоротилася). Військові підрозділи перекрили шляхи, що зв'язували північні регіони УСРР з південними і конфісковували продовольство, яке люди намагалися переправити на південь родичам чи на продаж.

Тим часом ситуація у південних районах дуже швидко погіршувалася, проте влада замовчувала це, забороняючи друкувати в газетах будь-яку інформацію про голод в УСРР. Це робили свідомо, інакше було б важко пояснити «братерську допомогу хлібом» України сусідній Росії. Тільки у січні 1922 р., в умовах наростаючої смертності від голоду в південних українських губерніях, ЦК КП(б)У одержав дозвіл від центрального керівництва зняти інформаційну блокаду. Уряд УСРР відразу уклав угоду з Американською адміністрацією допомоги (АРА), що почала підтримувати продовольством голодуючих в Україні. Згодом стала надходити допомога і від інших міжнародних організацій. Зокрема, від Міжнародного комітету допомоги голодуючим радянської Росії, місії Ф. Нансена, єврейської організації «Джойнт», Червоного хреста Чехо-Словаччини, Львівського крайового комітету допомоги голодній Україні, аналогічних комітетів у Відні, Берліні, Празі та ін. Надавали допомогу голодуючому народу й українські громадські, релігійні й кооперативні організації. Завдяки цій допомозі з другої половини 1922 р. голодування українського населення вже не супроводжувалося масовою смертністю.

Зверніться до джерел

З листа голови ВУЦВК Г. Петровського голові ВЦВК М. Калініну про масштаби допомоги голодуючому населенню України від 24 травня 1922 р.

За даними, на 1 травня у п'яти губерніях України: Донецькій, Запорізькій, Катеринославській, Миколаївській і Одеській налічується 3 709 556 голодуючих, що складає близько 35 % усього населення зазначених губерній. Відсоток голодуючих у цих губерніях коливається, знижуючись до 22 % у Донецькій та підвищуючись до 75 % у Запорізькій. Близько 40 % усіх голодуючих — це діти. Кількість нужденних по всій Україні 6 600 тис. чоловік.

Розміри допомоги, яку одержує населення голодуючих губерній України через державні органи, не перевищує 7,5 % задоволення всього голодуючого населення, коливаючись між 4,2 % у Миколаївській губернії та 15,3 % у Донецькій губернії.

Допомога, здійснювана закордонними й іншими приватними організаціями, досягне у майбутньому 8 % задоволення голодуючого населення у тому разі, якщо буде повністю реалізовано план організації громадського харчування за рахунок закордонних комісій допомоги. Тепер же кількість тих, хто харчується завдяки допомозі голодуючим в Україні, не перевищує 10 % від загальної кількості голодуючих.

? Проаналізуйте наведені дані, дайте оцінку масштабам голоду та його наслідкам для України. Чим, на вашу думку, пояснюється різниця в кількості голодуючих та масштабах допомоги по різних губерніях України?

Проте УСРР, одержуючи допомогу голодуючим, продовжувала поставляти хліб до Росії, і тільки у червні 1922 р. уряд припинив ці поставки. Але перерва була недовгою. Того ж року радянське керівництво, відчуваючи дефіцит валюти, ініціювало експорт хліба з нового врожаю. Така політика спричинила затягування голоду в Україні аж до першої половини 1923 р.

3. НЕП і особливості його впровадження в Україні

Подумайте

Випишіть з тексту кілька опорних слів (2–3 на кожен абзац), що відображають основні характеристики НЕПу в Україні. Обговоріть, які особливості поєднували і відрізняли ці процеси в Україні і в Росії

Прагнення радянського керівництва розв'язувати економічні проблеми надзвичайними методами не давали очікуваних результатів. Для подолання економічної кризи треба було зацікавити виробника у результатах своєї праці. Насамперед — скасувати продрозкладку, перейти від карткового розподілу до вільної торгівлі, децентралізувати управління економікою. Більшовицькі лідери вимушено робили такі зміни, хоча й не відмовились від будівництва соціалізму. У березні 1921 р. X з'їзд РКП(б) проголосив курс на нову економічну політику (НЕП), що засвідчувала відхід від «воєнного комунізму».

Радянське керівництво не мало чіткої завчасно розробленої програми. Йшлося насамперед про збереження в руках більшовицького уряду «командних висот» в економіці. Тому нову економічну політику запроваджували з великими труднощами. Протягом перших років поступово сформувалася її модель, орієнтована на будівництво соціалізму через державний капіталізм. Головними складовими цієї моделі були: в політичній сфері — жорсткий однопартійний режим, а в економічній — адміністративно-ринкова система господарювання. Основними принципами економічного впорядкування країни визначали: державну монополію у зовнішній торгівлі; державну власність на велику й значну частину середньої промисловості, торгівлі, транспорту; госпрозрахунок* у промисловості, діючий в обмеженому вигляді лише на рівні трестів (об'єднань підприємств), що перебували у власності держави; нееквівалентний обмін* міста із селом на основі продподатку; заборону великого індивідуального господарства на селі.

У березні 1921 р. було проголошено скасування продрозкладки і введено продподаток*, що становив 117 млн пудів зерна замість 160 млн за продрозкладкою. Реальні наслідки заміни продрозкладки продподатком стали відчутними в УСРР не одразу, оскільки продподаток у республіці мали стягувати з урожаю 1921 р., а до осені фактично діяла продрозкладка. З переходом до НЕПу стала відроджуватися кооперація. Дуже швидко сільськогосподарська кооперація зосередила в своїх руках значну частину товарної продукції (37 % заготівлі зерна і майже 50 % технічних культур).

Улітку 1921 р. влада почала відроджувати ринкові відносини, і це змусило відновити грошово-фінансову систему, відкрити Державний банк. У 1922 р. держава випустила забезпечені золотом нові гроші. Їх стали називати «червінцями». Одночасно формувався збалансований бюджет і активний зовнішньоторговельний баланс, розпочалося залучення іноземного капіталу у вигляді концесій*.

У серпні 1921 р. уряд розпочав запроваджувати НЕП у промисловості. Великими підприємствами володіла держава, а дрібні й середні передавали в оренду. Передаючи підприємства в оренду, радянська влада намагалася надавати

перевагу кооперативним організаціям, а не приватним особам. Більшовики вважали, що колективна власність є ближчою для радянської держави.

Нова економічна політика сприяла легалізації приватної торгівлі, зміцненню фінансів. Вона вивела з підпілля підприємницьку діяльність. З'явилася нова соціальна група так званих «непманів», діяльність яких сприяла швидкому подоланню руїни.

Уведення НЕПу позначилося і на зміні структури управління промисловістю. Замість централізованих бюрократичних управлінь (главків), що склалися за «воєнного комунізму», запроваджували трести, що орієнтувалися на самоокупність і діяли таким чином, щоб мати високі прибутки. Водночас із трестами створювали синдикати — організації, що закуповували сировину, планували торговельні операції, регулювали збут однорідної продукції групи трестів.

Здійснення НЕПу в УСРР, порівняно з РСФРР, мало певні особливості.

Насамперед, унаслідок партійних чисток, запроваджених урядом серед українських більшовиків, спрямованих на ліквідацію самостійницьких настроїв і надмірної ініціативи периферійних політичних сил, партійно-державне керівництво УСРР на початку НЕПу було провінційно-консервативним. Більшість місцевих керівників обрали вичікувальну позицію і діяли обережно й повільно.

По-друге, через довготривалу революційну боротьбу на території України процес націоналізації економіки затримався порівняно з Росією. Тому протягом першого півріччя 1921 р., коли в РСФРР з проголошенням НЕПу здійснювали роздержавлення підприємств, в Україні завершували націоналізацію.

По-третє, розгортання НЕПу в УСРР на початку 20-х років гальмував голод 1921–1923 рр., що паралізував господарську діяльність цілих регіонів.

Разом з тим, введення НЕПу сприяло відбудові економіки. У 1929 р. в Україні вироблення електроенергії було на 138 % більше, ніж у довоєнні часи, кам'яного вугілля — на 119,3 %, сталі — на 117 %. Поступово виходило із кризи і сільське господарство. Але незважаючи на здобутки, серед радянського керівництва поширювалася думка про необхідність згортання НЕПу, оскільки непівська економіка будувалася на ринкових відносинах і не вписувалася у більшовицьку модель соціально-економічних відносин. У 1929 р. Й. Сталін заявив про згортання НЕПу.

4. Повсякденне життя суспільства

Подумайте

Виділіть основні зміни у повсякденному житті населення. Визначте їх причини і можливі наслідки.

НЕП вплинув на повсякденне життя населення. Найпомітніше це було у місті, де на зміну «воєнному комунізму» з домінуючою уніфікацією побуту з'явилась диференціація за соціальною ознакою. Особливо вирізнялись серед мешканців міст ті, хто вдало реалізувався у комерційній діяльності, значна частина якої знаходилася у тіньових схемах виробництва. «Непманське життя» вважалося набагато ситнішим за робітниче.

Зверніться до джерел

Зі спогадів Д. Гуменної

Починався НЕП і місто оживало від руїни [...] «Непманів» було видно зразу. Вони й трималися окремо: чистенькі, випрасувані, окравачені, виплекані.

? Хто такі «непмани»? Чому вони, з погляду автора, трималися окремо?

Які явища повсякденного життя відображає ілюстрація? Кому було притаманне життя традиційне? З чим пов'язували нові явища у побутовому житті? Уявіть, про що могли говорити ці жінки одна з одною?

Мода часів НЕПу

Окрім «непманів» різнилися рівнем життя радянські і партійні керівники. У 1922 р. ЦК РКП(б) ухвалив постанову «Про поліпшення побуту активних працівників», згідно з якою секретар партійного осередку отримував 300 руб. на місяць, член ЦК та секретар губернського комітету партії — 430 руб. (середня зарплата в промисловості становила 10 руб. на місяць). За роботу в позаурочний час партійних функціонерів заохочували додатковим підвищенням окладу, окрім того, «активні працівники» крім окладу щомісяця отримували безкоштовний продовольчий пайок (12 кг м'яса, 5 кг рису, 1,2 кг вершкового масла, стільки ж цукру та ін. продукти). Їх безкоштовно забезпечували житлом, медичним обслуговуванням, персональним транспортом.

А для більшості міського люду зміни у повсякденному житті були скромніші. Основними питаннями для багатьох сімей вважалися робота і житло. У суспільній психології міських низів домінував скептицизм, що знаходив відбиток в анекдотах часів НЕПу.

Зверніться до джерел

З усної народної творчості 20-х років

Приходять до Леніна селяни і скаржаться: «Голодуємо. Вже траву їмо. Скоро мукатимемо, як корови». А той їм каже: «Брешете ви. Ми вчора з дружиною півбанки меду з'їли — і не гудемо».

? Які настрої серед людей відбиває анекдот? Чи ототожнював народ життя вождів зі своїм? Чому?

Влада намагалася трансформувати психологію суспільства під власні інтереси. Під контроль брали усі засоби інформації, через які з населенням проводили виховну роботу. Важливим засобом пропагандистської діяльності вважали таке нове явище в житті суспільства, як радіо. Воно стало ознакою модерних процесів у повсякденному житті суспільства. У найбільш людних місцях (міські майдани, базари) установлювали гучномовці, що транслювали новини, лекції, музику.

На селі теж відбувалися зміни у повсякденному житті, але менш контрастні, порівняно з містом. Влада заохочувала розвиток кооперативного руху, агітувала селян вступати до колгоспів, налаштовувала сільську бідноту проти заможних господарів — «куркулів».

Зверніться до джерел

Зі спогадів очевидця С. Єфремова

1924 р. Хохітва село невеличке, але типове. Є «Рада селянських депутатів». Є ком'ячейка з 2–3 комуністів. Є новітній «кооператив». Є уся сучасна бутафорія. А життя обминає її і йде своїм шляхом. Біднота й темнота ще гірші, як були, гриз-ня страшенна. «Куркулів» викинуто з громади, позбавлено права голоса, а між цими «багатіями» чимало таких, яким кусати нічого. Але не краще і незаможникам. Задоволених нема.

? Які ознаки нового повсякденного життя на селі називає автор? Чому він називає їх бутафорією?

Потреби селян були невиважені. Економили в усьому, бо державна цінова політика спрямовувалася не на користь селян.

Зверніться до джерел

З листа селянина Сумської округи Куценка до ЦК КП(б) від 9 вересня 1928 р.

Маю 5 членів сім'ї (2 працездатні), 4 десятини землі, 1 коня, 1 корову, 1 свиню. Сплачую 14 руб. податку. Пішов до крамниці: ... чоботи коштують 20 руб. Я й сміюся. Чому це так, що шкуру з коня здав у шкірсиндикат за 5 руб. 75 коп., а чоботи коштують 20 руб. Так нічого й не купив. Скільки ж потрібно здати хліба по 95 коп., щоб взути сім'ю? У таких умовах живе середняк. А як живе бідняк?

? Чим викликана різниця у побуті «активних працівників» і селянина-середняка?

Перевірте себе

Визначте і поясніть терміни і поняття.

«Воєнний комунізм», продрозкладка, нова економічна політика (НЕП).

Ідентифікуйте дати.

Березень 1921 р., 1921–1923 рр.

